

ТЕМА 10

ПРАВОЗАСТОСОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СУТНІСТЬ

Мета: ознайомлення з поняттям, ознаками та сутністю правозастосовчої діяльності через призму природно-правового підходу до праворозуміння, розкриття форм реалізації норм права, стадій та вимог до правозастосування.

План:

1. Поняття форм реалізації норм права. Класифікація форм реалізації норм права.
2. Поняття та ознаки застосування норм права.
3. Вимоги до правильного застосування норм права. Правозастосовчі помилки.
4. Правозастосовча діяльність: поняття та ознаки.
5. Стадії застосування норм права.

Перелік ключових термінів і понять: реалізація норм права, дотримання норм права, виконання норм права, використання норм права, застосування норм права, правозастосовча діяльність, індивідуально-правовий акт, правозастосовчі помилки, юридична кваліфікація, стадії застосування права, законність правозастосування, обґрунтованість правозастосування, фактичні обставини справи, тлумачення правових норм.

1. Поняття форм реалізації норм права. Класифікація форм реалізації норм права

З точки зору природно-правового підходу, реалізація норм права є процесом втілення правових приписів у фактичній поведінці суб'єктів права. Право як універсальний регулятор суспільних відносин знаходить своє практичне втілення саме через різні форми реалізації правових норм.

Реалізація норм права – це процес практичного втілення, впровадження юридичних приписів у фактичну поведінку суб'єктів суспільних відносин, в результаті якого через правомірну поведінку досягаються цілі правового регулювання.

Класифікація форм реалізації норм права:

1. *За суб'єктним складом реалізації права:*

- *Індивідуальна* – реалізація правових норм окремими суб'єктами;
- *Колективна* – реалізація правових норм групою суб'єктів.

2. *За характером правових норм:*

- *Реалізація матеріальних норм права;*
- *Реалізація процесуальних норм права.*

3. *За юридичними наслідками:*

– *Позитивна форма реалізації права* – коли поведінка суб'єктів відповідає правовим приписам;

– *Негативна форма реалізації права* – коли поведінка суб'єктів порушує правові норми (правопорушення).

4. *Залежно від способу правового регулювання:*

– *Дотримання* – пасивна форма реалізації, що полягає у утриманні від вчинення дій, заборонених правом;

– *Виконання* – активна форма реалізації, що полягає у вчиненні дій, які передбачені юридичними обов'язками;

– *Використання* – активна форма реалізації, що полягає у здійсненні суб'єктами своїх юридичних прав і свобод;

– *Застосування* – особлива форма реалізації, що здійснюється уповноваженими органами і посадовими особами держави.

З точки зору природно-правового підходу, особливо важливо підкреслити, що форми реалізації права мають відповідати не лише формально закріпленим приписам, але й природним, невідчужуваним правам людини, загальним принципам справедливості та моралі.

2. Поняття та ознаки застосування норм права

Застосування норм права – це владна, організуюча діяльність компетентних органів і посадових осіб, спрямована на вирішення конкретних справ на основі норм права шляхом ухвалення індивідуально-правових актів.

Ознаки застосування норм права:

1. *Державно-владний характер* – правозастосування здійснюється від імені держави спеціально уповноваженими суб'єктами.
2. *Індивідуалізований, конкретний характер* – правозастосування завжди стосується конкретних суб'єктів та конкретних життєвих ситуацій.
3. *Процедурно-процесуальний характер* – правозастосування відбувається з дотриманням встановленого правового порядку.
4. *Творчий, інтелектуально-вольовий характер* – передбачає оцінку фактичних обставин, вибір і тлумачення правової норми, прийняття рішення.
5. *Юридичне оформлення результатів* – результати правозастосування завжди оформлюються офіційним правозастосовним актом.
6. *Загальнообов'язковий характер* – правозастосовні акти є обов'язковими для всіх, кого вони стосуються.

Відповідно до природно-правового підходу, застосування норм права має бути спрямоване на забезпечення справедливості та захист природних прав і свобод людини. Це означає, що формальне дотримання букви закону не є достатнім – правозастосування повинно відповідати духу права, загальним принципам справедливості та верховенства права.

3. Вимоги до правильного застосування норм права. Правозастосовчі помилки

Вимоги до правильного застосування норм права:

1. *Законність* – суворе дотримання норм матеріального і процесуального права, що регулюють даний вид суспільних відносин.

2. *Обґрунтованість* – прийняття рішення повинно бути засноване на всебічному, повному та об'єктивному дослідженні всіх фактичних обставин справи.

3. *Доцільність* – вибір найбільш оптимального варіанту рішення з урахуванням конкретних обставин справи.

4. *Справедливість* – відповідність рішення моральним принципам суспільства, ідеям добра і справедливості.

5. *Своєчасність* – прийняття рішення у встановлені законом строки.

6. *Гуманізм* – повага до людської гідності та прав людини.

7. *Професіоналізм* – наявність необхідних знань, умінь та навичок у суб'єкта правозастосування.

Правозастосовча помилка – це результат неправильних дій суб'єкта правозастосування, який перешкоджає досягненню поставленої мети та є наслідком об'єктивних та суб'єктивних причин.

Види правозастосовчих помилок:

1. *Фактичні помилки* – неправильне встановлення фактичних обставин справи, неповнота дослідження доказів.

2. *Юридичні помилки:*

- помилки в юридичній кваліфікації;
- помилки в тлумаченні норм права;
- помилки в застосуванні аналогії закону або аналогії права;
- порушення процесуальних норм.

3. *Логічні помилки* – порушення правил і законів логіки при прийнятті рішення.

Природно-правовий підхід особливо наголошує на необхідності не тільки формального дотримання правових приписів, але й орієнтації на вищі, фундаментальні принципи справедливості, поваги до людської гідності та прав людини при правозастосовчій діяльності. Правозастосовний акт може бути формально законним, але несправедливим з точки зору природного права, що є суттєвою правозастосовчою помилкою.

4. Правозастосовча діяльність: поняття та ознаки

Правозастосовча діяльність – це різновид юридичної діяльності, що здійснюється компетентними суб'єктами в межах їх повноважень і спрямована на реалізацію норм права щодо конкретних життєвих випадків шляхом прийняття індивідуально-правових актів.

Ознаки правозастосовчої діяльності:

1. *Організаційний характер* – правозастосовча діяльність організовує дії інших суб'єктів права.
2. *Публічний характер* – здійснюється від імені держави або іншого публічного утворення.
3. *Професійний характер* – вимагає спеціальних юридичних знань та навичок.
4. *Юридично значущий характер* – створює правові наслідки для учасників правовідносин.
5. *Цілеспрямований характер* – має на меті вирішення конкретних юридичних справ.
6. *Документальне оформлення* – результати правозастосовчої діяльності завжди оформлюються у відповідних правових документах.
7. *Комплексний характер* – включає фактичну, організаційну та інтелектуально-вольову діяльність.
8. *Правозахисна спрямованість* – має на меті захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права.

Види правозастосовчої діяльності:

1. *За суб'єктами:*

- судова;
- адміністративна;
- наглядова;
- контрольна.

2. За функціональною спрямованістю:

- регулятивна;
- охоронна.

3. За юридичними наслідками:

- правонаділяюча;
- правоприпиняюча;
- правозмінююча;
- правообмежувальна.

З погляду природно-правової концепції, правозастосовча діяльність має здійснюватися не лише з формальним дотриманням законодавчих норм, але й з урахуванням фундаментальних принципів справедливості, рівності, гуманізму, поваги до людської гідності. Правозастосовна діяльність повинна сприяти утвердженню природних, невідчужуваних прав людини.

5. Стадії застосування норм права

Процес застосування норм права складається з низки послідовних стадій, кожна з яких виконує свою функцію та має особливе значення для правильного вирішення справи.

Основні стадії застосування норм права:

1. Встановлення фактичних обставин справи:

- збір інформації про факти;
- вивчення та аналіз доказів;
- перевірка достовірності та достатності доказів;
- формування фактичної основи для прийняття рішення.

2. Вибір та аналіз правової норми:

- визначення галузевої належності правовідносин;
- пошук відповідної правової норми;
- перевірка чинності та ієрархічного рівня правової норми;
- тлумачення змісту правової норми;

– з'ясування мети правової норми.

3. Юридична кваліфікація:

– співвіднесення встановлених фактичних обставин з елементами юридичного складу правової норми;

– визначення правової природи фактичних обставин;

– формулювання правової оцінки встановлених фактів.

4. Прийняття рішення у справі:

– вибір варіанту рішення;

– визначення змісту та форми рішення;

– оформлення рішення у вигляді правозастосовного акту.

5. Виконання рішення:

– доведення змісту рішення до зацікавлених осіб;

– забезпечення реалізації рішення;

– контроль за виконанням рішення.

Відповідно до природно-правового підходу, на кожній стадії правозастосування важливо керуватися не лише формальними приписами позитивного права, але й фундаментальними принципами природного права. Особливо це проявляється на стадії тлумачення правових норм, де правозастосовець має розглядати позитивні норми крізь призму природних прав і свобод людини, загальних принципів справедливості та верховенства права.

При прийнятті рішення у справі суб'єкт правозастосування має обирати такий варіант, який найбільше відповідає ідеям справедливості, рівності та гуманізму, навіть якщо для цього доводиться використовувати механізми подолання прогалин у праві чи застосування аналогії.

Таким чином, природно-правовий підхід наповнює процес правозастосування ціннісним змістом, орієнтуючи його на досягнення справедливості та захист природних прав і свобод людини, що є особливо важливим у складних, нетипових життєвих ситуаціях.

Висновки

Правозастосовча діяльність є особливою формою реалізації норм права, що характеризується державно-владним, процедурним та індивідуалізованим характером. В рамках природно-правового підходу до праворозуміння правозастосовча діяльність виступає не лише як формальне втілення законодавчих приписів, але й як інструмент забезпечення справедливості та захисту природних прав людини.

Реалізація правових норм здійснюється у різних формах – дотримання, виконання, використання та застосування, з яких застосування має особливий характер, оскільки здійснюється уповноваженими суб'єктами та завжди оформлюється офіційним правозастосовним актом.

Ефективність правозастосовчої діяльності залежить від дотримання вимог законності, обґрунтованості, доцільності, справедливості та своєчасності. Порушення цих вимог призводить до правозастосовчих помилок, які підривають авторитет правової системи та можуть призвести до порушення прав і свобод людини.

Процес застосування норм права має чітку стадійність і включає встановлення фактичних обставин справи, вибір і аналіз правової норми, юридичну кваліфікацію, прийняття рішення та його виконання. На кожній стадії важливо керуватися не лише позитивними правовими нормами, але й фундаментальними принципами природного права.

Природно-правовий підхід до правозастосування орієнтує правозастосовця на пошук справедливого рішення, яке відповідає не лише букві, але й духу права, захищає природні, невідчужувані права людини та сприяє утвердженню загальнолюдських цінностей у правовій системі.

Таким чином, правозастосовча діяльність постає як складний юридичний процес, спрямований не лише на формально правильне вирішення юридичних справ, але й на досягнення справедливості та захист

фундаментальних прав і свобод людини, що особливо важливо в умовах розбудови правової держави та громадянського суспільства.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття реалізації норм права та охарактеризуйте основні форми реалізації правових норм.
2. Чим відрізняється застосування норм права від інших форм реалізації права?
3. Які ознаки характеризують правозастосовчу діяльність? Проаналізуйте їх з точки зору природно-правового підходу.
4. Розкрийте зміст вимог до правильного застосування норм права. Яке місце серед них займає вимога справедливості?
5. Охарактеризуйте основні види правозастосовчих помилок та їх причини.
6. Опишіть стадії застосування норм права. Яка з них, на вашу думку, є найбільш важливою і чому?
7. У чому полягає специфіка юридичної кваліфікації як стадії правозастосування?
8. Порівняйте позитивістський та природно-правовий підходи до правозастосовчої діяльності.
9. Як співвідносяться поняття "законність" і "справедливість" у процесі правозастосування?
10. Яке значення має професіоналізм суб'єктів правозастосування для ефективності правозастосовчої діяльності?

Тести для самоконтролю:

1. *Яка форма реалізації норм права має пасивний характер?*

- а) виконання;
- б) використання;
- в) застосування;
- г) дотримання.

2. Правозастосування відрізняється від інших форм реалізації права тим, що:

- а) здійснюється виключно судами;
- б) має державно-владний характер;
- в) не потребує спеціальних юридичних знань;
- г) завжди має диспозитивний характер.

3. Яка стадія застосування норм права передуює юридичній кваліфікації?

- а) прийняття рішення у справі;
- б) виконання рішення;
- в) встановлення фактичних обставин справи;
- г) визначення покарання або заохочення.

4. Що є результатом правозастосовчої діяльності?

- а) нормативно-правовий акт;
- б) індивідуально-правовий акт;
- в) правова доктрина;
- г) правовий прецедент.

5. Який вид правозастосовчих помилок пов'язаний з неправильним встановленням обставин справи?

- а) логічні помилки;
- б) юридичні помилки;
- в) фактичні помилки;
- г) процесуальні помилки.

6. Яка вимога до правозастосування передбачає відповідність рішення моральним принципам суспільства?

- а) законність;
- б) обґрунтованість;
- в) доцільність;
- г) справедливість.

7. За функціональною спрямованістю правозастосовча діяльність поділяється на:

- а) судову та адміністративну;
- б) регулятивну та охоронну;
- в) правонаділяючу та правоприпиняючу;
- г) індивідуальну та колективну.

8. *Відповідно до природно-правового підходу, правозастосування має орієнтуватися на:*

- а) формальне дотримання букви закону;
- б) досягнення справедливості та захист природних прав людини;
- в) державні інтереси;
- г) економічну ефективність рішень.

9. *Яке поняття охоплює владну, організуючу діяльність компетентних органів і посадових осіб, спрямовану на вирішення конкретних справ?*

- а) правотворчість;
- б) правоінтерпретація;
- в) застосування норм права;
- г) систематизація законодавства.

10. *Що з наведеного НЕ є ознакою правозастосовчої діяльності?*

- а) державно-владний характер;
- б) індивідуалізований характер;
- в) абстрактний характер;
- г) документальне оформлення результатів.

Практичні завдання:

1. Оберіть будь-який судовий вирок чи адміністративне рішення та проаналізуйте його на відповідність вимогам правильного застосування норм права (законність, обґрунтованість, справедливість, доцільність). Визначте, чи проявляється в ньому природно-правовий підхід, чи виключно позитивістський. Обґрунтуйте свою позицію.

2. Розробіть сценарій юридичної справи з галузі цивільного права, яка містить правову колізію. Пройдіть усі стадії застосування права, обґрунтуйте

вибір відповідної норми та запропонуйте варіант рішення, яке б найбільше відповідало принципам природного права.

3. На основі наданого викладачем рішення суду чи іншого правозастосовного акту знайдіть та класифікуйте правозастосовчі помилки (фактичні, юридичні, логічні). Запропонуйте варіанти виправлення цих помилок з урахуванням природно-правового підходу.

4. На конкретних прикладах проілюструйте різні форми реалізації норм права (дотримання, виконання, використання, застосування). Визначте, які з них найчастіше зустрічаються у повсякденному житті, а які потребують спеціальних юридичних знань та процедур.

5. На прикладі конкретної судової справи простежте всі стадії застосування норм права. Підготуйте презентацію, де для кожної стадії визначте ключові дії, документи та рішення, які приймалися на цій стадії. Виявіть моменти, де судом застосовувалися принципи природного права.

Теми доповідей для презентації на практичному занятті:

1. Природно-правовий підхід до правозастосування: історія та сучасність.

2. Судовий розсуд як елемент правозастосовчої діяльності: межі та критерії.

3. Справедливість як ключова вимога до правозастосування з точки зору природного права.

4. Правозастосовчі помилки: причини виникнення та шляхи подолання.

5. Роль тлумачення правових норм у процесі правозастосування.

6. Вплив цифровізації на правозастосовчу діяльність: нові можливості та виклики.

7. Правозастосування в умовах правових колізій та прогалин у праві.

8. Порівняльний аналіз правозастосовчої діяльності в різних правових системах.

9. Особливості правозастосування в сфері захисту природних прав і свобод людини.

10. Принцип верховенства права в контексті правозастосовчої діяльності: теорія та практика реалізації.

Ситуативні задачі:

1. Громадянин Петренко звернувся до суду з позовом проти місцевої ради, яка відмовила йому у наданні дозволу на будівництво житлового будинку. Своє рішення рада обґрунтувала тим, що згідно з місцевими правилами забудови на цій ділянці дозволяється будівництво лише одноповерхових будинків, тоді як Петренко планував двоповерховий будинок. Однак Петренко у своєму позові посилається на нещодавно прийнятий закон, який дозволяє будівництво двоповерхових будинків у таких зонах, але містить застереження, що більш детальне регулювання може здійснюватись місцевими радами.

Визначте, яка колізія норм права наявна в цій ситуації. Поясніть, як суд має застосувати норми права в даному випадку. Проаналізуйте, які стадії правозастосування має пройти суд для вирішення цієї справи.

2. Громадянка Коваленко уклала договір з компанією «Технологія майбутнього» про надання послуг зі створення цифрового двійника (віртуальної копії) її особистості з використанням технологій штучного інтелекту. Згідно з договором, цифровий двійник мав функціонувати в метавсесвіті та міг укладати від її імені певні віртуальні угоди. Через півроку Коваленко виявила, що її цифровий двійник уклав кілька угод, які стосувалися реальних фінансових активів, чого не було передбачено у договорі. Коваленко звернулася до суду з вимогою визнати ці угоди недійсними.

Визначте, чи є в цій ситуації прогалина в праві. Які способи подолання прогалин у праві можуть бути застосовані для вирішення цієї справи? Як має діяти суд при застосуванні норм права в даній ситуації?

3. Громадянин Семенко був притягнутий до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху. Суддя районного суду, розглянувши справу, встановив штраф у розмірі, що перевищує максимальну межу, передбачену відповідною статтею КУпАП. Крім того, в

рішенні суду були вказані не всі фактичні обставини справи, зокрема, не були розглянуті надані Семенком докази, що могли пом'якшити його відповідальність. Семенко оскаржив це рішення до апеляційного суду.

Визначте, які правозастосовчі помилки були допущені суддею районного суду. Класифікуйте ці помилки (фактичні, юридичні, логічні). Які вимоги до правильного застосування норм права були порушені? Як має діяти апеляційний суд при розгляді цієї справи?

4. Банк «Фінансовий» відмовив громадянину Іваненку у видачі кредиту на підставі того, що згідно з внутрішніми правилами банку, кредити не надаються особам, які мають «негативну кредитну історію». Іваненко звернувся до суду, стверджуючи, що поняття «негативна кредитна історія» не визначено ні в законодавстві, ні в договорі, і банк трактує його надто широко, включаючи навіть незначні затримки платежів за попередніми кредитами, які були повністю погашені.

Які способи тлумачення норм права має застосувати суд у цій ситуації? Яке значення для вирішення справи має телеологічне (цільове) тлумачення? Запропонуйте рішення, яке найбільше відповідало б принципам справедливості та розумності.

5. Двоє студентів, Петров і Сидоренко, були затримані за участь у несанкціонованому мітингу. Обидва порушили одну і ту ж статтю КУпАП. Однак при розгляді справи з'ясувалося, що Петров раніше вже притягувався до адміністративної відповідальності за аналогічне правопорушення, тоді як Сидоренко брав участь у мітингу вперше. Крім того, Сидоренко є відмінником навчання і активно займається громадською діяльністю, а Петров має академічну заборгованість. Суд має прийняти рішення щодо міри відповідальності для кожного з них.

Які обставини повинен врахувати суд при індивідуалізації правозастосування? Як принцип справедливості вплине на прийняття рішення в цій ситуації? Чи можливе застосування різних санкцій до Петрова і Сидоренка в межах однієї статті КУпАП?

Додаткова література:

1. Бобровник С. В. Правозастосовні акти: природа, сутність та місце в системі законодавства. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 35–43.
2. Бондар Ю. М. Теорія правозастосування : курс лекцій. Київ : ЮВЕТА, 2010. 88 с.
3. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми : проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. 73 с.
4. Головченко В. В., Головченко О. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні : монографія. Чернігів : Вид. Лозовий В. М. 2012. 327 с.
5. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. Т. 11. С. 40–42.
6. Козюбра М. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 167–180
7. Костюк Н. П. Особливості стадій правозастосування. *Держава і право*. 2009. № 44. С. 70–76.
8. Макушев П. В., Хрідочкін А. В. Теорія правозастосування : навч. посіб. Дніпро : Гельветика, 2018. 359 с.
9. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. / За заг. ред. Б. В. Малишева. Київ : Реферат, 2010. 260 с.
10. Назарук Ю. Теоретичні характеристики правозастосовного акта. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 217–220.
11. Перепелюк А. М. Механізм правозастосування: поняття, ознаки та структурна характеристика. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 72–76.

12. Пунько О. В. Функції правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 106–111.

13. Циппеліус Р. Методика правозастосування / Упоряд. Б. Шлоер ; пер. з нім. Р. Корнута. Київ : Юстініан, 2016. 191 с.

14. Юхимюк О. М. Співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права». *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 53–56.